

BENEČIJA

Utrinki iz nenapisanega dnevnika

68 BENEŠKA "OJČINCA" 1968. V cerkvi Srca Jezusovega pri Sv. Lenartu. Prepolna cerkev beneških ljudi. Pred cerkveno lopo beneški dekleti ponujata gledališke liste. Župnik Cenčič s Tarbja in njegov čedermaški sosed od Sv. Štoblanka Lavrenčič govorita v slovenščini z beneškim naglasom in oblikami. Cenčič "pozdravlja" Slovensko gledališče iz Trsta, il Teatro sloveno di Trieste, in prepričljivo poudarja nedeljivost slovenskega naroda, Lavrenčič pa razlaga predstavo. "An sada bota gliedal an poslušal. . ." dražljivo prijetno žubori ta zahodna slovenščina, ki se gotovo ni dosti spremenila od časov, ko je magično pritegnila jezikoslovca Baudoina de Courtenaya. Gledamo Škofjeloški pasijon in Soldaški mizerere, nekateri verzi kažejo gorenjske oblike, a jih ljudje lepo zastopijo. Pred prezbiterijem so postavljeni trije križi, kot na Kalvariji. Za hip me spreleti: ali ni to podoba beneškega ljudstva, tistega dela našega narodnega telesa, ki kot zadnja veja nekoč tako opevanega velikega slovanskega sveta usiha z živega? Podoba ljudstva, ki je pred sto leti glasovalo za tedaj "perspektivno" svobodo in ki je imelo Trinka in Čedermaca ter je sprejelo generala Avšiča z njegovimi partizani, a ki se bo – siromašno in prestrašeno – ponižno umaknilo s tega sveta, da ne bo v napotje veliki materi-mačehi Italiji?

Gledam po cerkvi: pri vratih zgarani možaki, ob kropilnikih telo pri telesu, bolj proti oltarju ženske z rutami, tudi nekaj otrok in mladine. Mislim: ali je Kristusovo trpljenje prebudilo zavest teh ljudi o krivdi tistih, ki jim jemljejo, ki so jim že skoraj vzeli jezik, ki je, kot piše Dom, dar božji? Ali ni bilo morda nekaterim naročeno, naj ne hodijo tja, ker tam da bo slovanski komunizem, čeprav v cerkvi? Da ni bil celo kdo poslan, da bi ustvaril zmedo?

Benečani spremljajo igro, se uživljajo, včasih ne razumejo vsega in komu uide smeh na nepravem mestu, nazadnje predstava vse pretrese. Mrščavico čutim po telesu. PACEM IN TERRIS! Kdaj? Ko "nelle valli del Natisone" ne bo več Slovencev? Saj že zdaj marsikdo ne govori slovensko, ker se ne upa ali pa, ker misli, da ne zna.

HLODIČ, konec julija 1969. "Rečanj" nastopa. O svetem Jakobu praznujejo v Rečanski dolini. Glavni beneški dolini sta Nadiška in Terska, vsaka pa ima še svoje sestre in sestrice. K Nadiškim dolinam spada tudi Rečanska, ki svoje vode zbira pod mejnim Kolovratom. Ob njej živijo Rečanje, po beneško Rečanj; odtod ime društvu, ki pa se zadnje čase raje imenuje kar v ednini - "Rečan".

Mladi kaplan Rino Markič (Marchig) prvič nastopa s svojim zborom, ki je prvi društveni zbor v zgodovini Beneške Slovenije, cerkvenih zborov je bilo namreč v prejšnjih časih več, o tem priča tudi slika v šentlenarski zakristiji z napisom "Cerkveni zbor šentlenardski 1905". Pevke in pevci zapojejo pesem o "kukovci", beneško "Oj, božime" in še nekaj drugih furlanskih in italijanskih. Najbolj me je pretresla "Glejte, že sonce zahaja", nekaj me je stiskalo v grlu in iskal sem potrdila za svoj optimizem, ki se je upiral misli, da bi to lahko bila beneška duhovna obredna pesem, ki naznanja odhod, izginotje... kakor tista, ki pravi: Oj, božime, sestré an bratri, kuó vas težko, kuó vas težko, težko zapustim!

Ljudi je ogromno in razen karabinjerjev ter redkih priseljencev so sami domačini, se pravi - Slovenci. O vrllem napovedovalcu, ki je v italijanščini razlagal slovensko vsebino Slovencem, smo sprva mislili, da je pristen Italijan, pozneje smo izvedeli, da je doma iz Lombaja, vasi pod Kolovratom, in da ima kot pravnik dobro državno službo... Za hrptom zaslišim: "C'est merveilleux!" Govorijo odrasli otroci beneškega emigranta. Med odmorom deželni svetovalec dr. Drago Štoka iz Trsta vpraša napovedovalca, če bi smel pozdraviti ljudi v svoji funkciji, po slovensko seveda. "Non sarebbe opportuno, ci dispiace..." in podobna politična zadrega. Po koncertu vrlri annunciatore zna kar lepo slovensko in po tretjem kozarcu se nam zdi že čisto v redu Slovenec. Da on sicer nima nič proti, a da ni pametno... da ne smemo preveč zahtevati, da mladi od di-ci bi že bili, a stari so trdi... Taka je torej danes tista italijanska krščanska demokracija, ki izhaja iz stranke, ki je tik pred nastopom fašizma baje še poznala Slovence v Beneški Sloveniji! Pri volitvah dobiva večino glasov v Beneški Sloveniji in je precej kriva za porazno narodno in socialno počutje naših rojakov. "Ki krat smo jim povedal, da nismo pruote Italiji, ma de takua nie prou, nejčejo zastopt naših pravic..." mi odmeva po ušesih glas beneškega župnika.

Spomin na ta dan mi bo ostal za vedno. Nekaj otožno vzpodbudnega smo sprejeli vase in v čedajski kavarnici smo bili vsi, Jože, Drago, Marij in jaz skoraj otroško ponosni, da smo bili priča prvemu

nastopu "Rečana". Saj je bilo kot prvo obhajilo. Tisti večer so ljudje prvič stopili na Mesec, gledali smo v televizor, a hitro smo se zazrli v naš slovenski majceni svet in nepoboljšljivo sentimentalni ugotovili, da je za nas Slovence, kljub vsemu, bila pomembnejša prireditev v Hlodiču, ta par Hlocju.

MATAJUR, 10. avgusta 1971. Z domačega pokopališča v naši vasi na Cerkljanskem, prav s tistega konca, kjer je partizansko grobišče, se ob jasnem vremenu prav lepo vidi vrh Matajurja. Ta gora s svojim čudnim imenom me je že kot otroka silno privlačevala, v lističu Jaslice sem menda prvič prebral ime Matajur in zvedel za reko Nadižo. Dvajset let prej, preden sem stopil na beneška tla, sem bral Rutarjevo knjigo o tej deželi: v uvodu piše, da ga skrbi usoda Beneške Slovenije in to, da bi nanjo Slovenci pozabili... podá tudi zgodbo o Petru Matajurcu. Spomin na nekoč prebrane Trinkove Paglavce je krepil moj čustveni odnos do Benečije. Tako sem že pred mnogimi leti s hrepenenjem pričakoval prvega srečanja z Benečijo: da bi šel na Matajur, spoznal takrat še živečega pesnika Zamejskega. S slavistike se spominjam, kako se je mlad komparativist zmrdoval nad tem, da je neka Primorka brala nalogo o Trinku. Razburil se je bil, češ da v tem seminarju govorimo o ljudeh, ki niso bili pisatelji, umetniki v pravem pomenu te besede. Tedaj je udaril po mizi profesor Slodnjak, se razhudil in dejal: "Ne, tovariš, ne tako! V katerem seminarju na svetu pa mislite, da bodo razpravljali o očaku beneških Slovencev, če ne bomo mi?" Danes se v tem seminarju večkrat govori o Benečiji in slaviste vsega sveta vabijo med Trinkove rojake.

V toplem avgustu se torej vzpenjamo po strminah Matajurja. Ko smo na vrhu, nas objame občutek povezanosti z vsem slovenskim svetom. Matajur se dviga kot kralj nad Furlanijo in s tega vrha se je baje nekoč razgledoval bojeviti langobardski vojvoda po dolinah in širnih poljanah v daljavi; Matajur je bil priča slavni in krvavi soški fronti, videl pa je tudi naše partizane.

Sedimo na vrhu in premišljujemo o usodi beneškega ljudstva, eni pravijo: Benečija se prebujata, oživlja, medtem ko drugi menijo: kaj bi, Benečija umira, najbolje je, da jo kar odpišemo, če ne, nas bo to vprašanje zmeraj mučilo... Vsekakor - pisati o Benečiji, to je kakor vrtati po nezaceljeni rani, po stoletni rani, ki jo nespretna roka lahko še bolj zastrupi, tako da bo zdravljenje postalo brezupno. Spoznati je namreč treba vse do dna in potem tudi mi ne bomo nikoli obsojali beneških bratov.

Presenetijo nas novi obiskovalci Matajurja, prihaja senator Guglielmo Pelizzo, čedajski župan in odvetnik. Je sila prijeten človek, poznavalec razmer na obeh straneh meje, navdušen planinec, ki ima znanje in prijatelje tudi pri nas in ki se poteguje za obmejno sodelovanje. Prijazno nam razlaga italijanski parlamentarni ustroj, je silno bister in neprizanesljivo kritičen. Vse v redu, dokler ne začnemo pogovora o Benečanih. Ne trdi, da nimajo pravice do vsega, kar bi zahteval njih slovenski narodnostni značaj, a ko omenimo potrebo po slovenski šoli, za začetek samo nekaj ur tedensko, senatorju postane nerodno; potem zajame sapo in mi odgovori, da on sicer ne bi imel nič proti, a da je ta zahteva nestvarna, pretirana in nespametna. Saj "oni" tako znajo "slovensko", za življenje, za delo pa potrebujejo italijanščino, zakaj bi jim torej delali težave... Že stoletja je tako in oni sami tudi šol niti ne zahtevajo, le nekateri hočejo govoriti v njihovem imenu... da je on za sporazumevanje, ne pa za poudarjanje ostrih političnih stališč, za ustvarjanje novih problemov... In rekel je še, da se mu zdi, da o teh stvareh v Beogradu mislijo bolj stvarno. Žal mi je za gospoda Pelizza, saj se z njim da sicer zares lepo pogovarjati. Na vrhu Matajurja mi je postalo dokončno jasno, da nobena italijanska vlada beneškim Slovencem ne bo dala šol v njihovi materinščini, če ne bo k temu prisiljena.

71

benečija

SV. ŠTOBLANK, 14. julija 1972. Z Brankom in Jožkom smo obiskali beneške "nunce". Pogovarjamo se v farovžu, kjer je tudi uredništvo lista Dom, ki ga že šest let pišejo in izdajajo zavedni slovenski duhovniki v Benečiji. Pre Mario kadi debelo cigaro in potem pride še pre Emilio; pre Valentina, ki je pesnik, smo bili namreč že prej obiskali v Dreki. Le gospoda Gujona matajurskega in mladega župnika Zuanella v Tečmunu nismo mogli obiskati. Rina Markiča bomo dobili doma v Oblici, kjer najbrž pomaga pri košnji. Tako smo našteali že skoraj vse duhovnike, ki so steber slovenstva v teh krajih. Ob beneškem vincu obdelujemo problematiko, ki jo osrednji Slovenci, kljub temu, da se danes o tem predmetu toliko piše kot še nikoli, vendarle premalo poznajo, ker jim je tuj tisti posebni zgodovinski razvoj Benečana, ki določa njegov današnji habitus. Krog in krog nas so kupi časnikov, revij in knjig, slovenskih in italijanskih in še kak "Int furlane" leži med njimi. Obdaja nas samski nered revnega podeželskega župnika, ki se znajde tudi brez kuharice; na hodniku sta že bogve od kdaj razstavljeni dve orjaški granati iz prve vojske, ko je sekalo tudi tod okrog. Vse to skupaj ustvarja prijateljsko, varno in nekam tihotapsko ozračje intelektualnega ali študentovskega krožka.

72 Na vrsti je tema, ki se nam zdi zelo zanimiva in vredna študija: Zakaj je na vseh prireditvah v Benečiji, družabnih, političnih ali kulturnih, tako redko slišati besedo SLOVENEK, SLOVENSKI v zvezi s prebivalci teh dolin, ki so skoraj stoočstotno samo Slovenci? Res je, da osrednja italijanska oblast in vse nižje oblasti do nedavnega niso hotele priznati obstoja Slovencev v videmski pokrajini (kar se počasi popravlja), a to gotovo ni edini vzrok, da je to ime še vedno nekaj sumljivega, prav zares TABU! Sin Nadiške doline Romano Specogna je lani na "kulturnem srečanju štirih narodov" na Matajurju znal imeti najdaljši govor: kot pokrajinski odbornik je govoril o vprašanih beneških Slovencev - ne enkrat se ni zmotil, da bi izustil besedo SLOVENI, mislim, da je enkrat samkrat omenil Slovence in to v zvezi z republiko Slovenijo. Slovenci smo torej javno samo tostran Matajurja. V gostilni se mi je neki mlajši Benečan pohvalil, da zna "piet po slovensko, beneško, taljansko an po furlansko". O "Slovincih" tudi v Benečiji brez strahu upa govoriti le nekaj zavednih duhovnikov in seveda Izidor Predan, ki požrtvovalno vodi že dvajset let prosvetno društvo Ivan Trinko v Čedadu, pa še ti morajo iz obzira ali politične taktosti upoštevati nezdrave, slovenskemu občutju nenaklonjene razmere. Če je bilo nekoč priznavanje k Slovincem zasramovano iz primitivnega sovraštva nekaterih do ljudi drugega jezika, ki niso imeli svoje "države" in svoje "zgodovine", pa danes za nestrpneže pomeni prištevati se k Slovincem že izdaja

države. Strah pred slovenskim imenom korenini torej v političnem nasilju, ki poraja vindišarske komplekse, redi pa se tudi v manjvrednostnem občutku, da Benečan ne pozna prave slovenščine (knjižne in pogovorne) in bo s tujcem raje govoril italijansko, kar pa ga nekako psihološko pohablja. Ob določenih priložnostih, na primer javnem predavanju ali petju pesmi v beneškem narečju, se ustvarja še drugo zmotno prepričanje, namreč trditev, da je beneščina neko tako samostojno narečje ali celo jezik, ki se dosti bolj razlikuje od slovenskega jezika, kot druga slovenska narečja, kar pa seveda ni res. Pri vsem tem je ganljivo, da imajo lepo slovenščino za nekaj nedosegljivega. Benečani večkrat zaradi nepoznavanja precenjujejo jezikovno sposobnost goriških in tržaških, pa celo osrednjih Slovencev, medtem ko smo mi do Benečanov včasih prezahtevni: morali bi pač upoštevati, da Benečan, ki komaj pozna slovenski črkopis (vsi še tega ne), a ki ni prebral ene slovenske knjige in ne prebira slovenskih časnikov, morda niti ne bo razumel pisane besede "popoldne", ampak bi razumel samo "popudan". Slovensko pismeni ljudje v Benečiji so danes še zmeraj redki. Saj je še neki starejši beneški duhovnik prvič slišal besedo "svoboda" šele med "zadnjo vojno od partizanov", tako mi je povedal.

Politični strah zaradi nenehnega pritiska je zelo velik in je prišel v navado, tako da je postal del normalnega obnašanja. Najlaže bi ga označil s primero, ki jo je dal mladi profesor videmskega bogoslovja Marino Qualizza (Hvalica): "Če naši ljudje slišijo Viva l'Italia, bodo gromko zaploskali, a če bi kdo rekel 'Živio Slovenci', bi jim roke v zadregi padle in glave bi jim lezle med ramena". Pa vendar Benečanom ne smemo delati krivice! Hudo bi grešili, če bi jim dajali kake janičarske prilastke. Na svoj način so, brez zunanje pomoči, tudi v najhujših stiskah ostali zvesti samim sebi in ohranili so nam našo narodnostno mejo na zahodu, kar ni malo. Če živijo narodno frustrirani in so bili primorani svoje jezikovno izročilo omejiti na najbolj intimno rabo, če je na obeh rokah preveč prstov, da bi naštel cerkve, kjer se še sliši slovenska beseda, če morajo zapuščati svoje domove in se šele v širokem svetu zavejo, da so Slovenci, za to gotovo niso krivi oni sami in zato se najbrž tudi ni treba preveč čuditi, da namesto izraza Slovenci tako pogosto slišimo le "la gente delle valli del Natisone", "i Valligiani", "gruppo etnico" in tako naprej.

Ko nas dobro mašno vino že nekoliko ogreje, vstopi neka gospa. Sprva ji je nekam nerodno, a na povabilo vendar prisede in začne se pogovor. Doma je s teh krajev, a živi v Čedadu.

Vprašamo jo: - Koliko Slovencev živi v Čedadu?

73

74

- O, puno nas je dole.
- Kako govorite doma, v družini?
- Muj jezik, ku ga znam.
- Kakšen pa je ta vaš jezik, kateri jezik je to?
- Ma, ku jest guovarim.

Mi kar naprej neusmiljeno vztrajamo:

- Kako se ta jezik imenuje? Kaj ste vi, kaj je bila vaša mama?
- Ben, ja, al nie sloviensk? Ma je pomiešan, ni ta prav.
- Kdo je rekel, da ni?
- Nie ta prav!
- Saj vas mi razumemo!

Benečanka še naprej pravi, da ona govori "po mojim", kot bi se bala reči "po slovensko". Skušamo z nje strgati plasti strahu, zmote, neprebujenega prepričanja.

- A vas zastopijo v Kobaridu, ko greste tja?
- Ja, vse.
- No, vidite, in kaj so v Kobaridu, so Italijani?
- Vse mi dajo, kar jih prašam.
- Kaj so v Kobaridu, so Italijani?

- A ne, mislem, da ne.

- Se razumete z njimi, kaj ne, saj ste Slovenci!

- Ben je, sa če se gre te v Kobard, te po njih guovormò, an če se gre dol po Laškem, je treba znat pa po taljansk. Zato je nimar dobró znat puno jiziku.

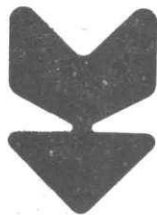
Bojim se, da smo do gospe že preveč napadalni. Pre Mario nam pove, da hitreje "pozabijo" svoj jezik dekleta (on pravi dekline), ki gredo dol v mesto, kot emigranti, ki gredo v Žvicero in Beldžijo. Pa pravi naša Benečanka, da tudi te dekline "ne zabjo svoj izik, ma da čejo bit bolj fine in zato ne guovorjò po sloviensk". Potem se vprašamo, kaj se Benečani čutijo: Slovenci ali Italijani. Odgovora ne dobimo od Benečanke, pač pa pravi gospod župnik: - Na viedó, kaj je državljanstvo an narodnost, tiste na viedó! Za njim se oglasi gospa in v fragmentih neke sicer dovolj jasne misli pove:

- Ben ja, ma tle par nas, vidte, zak' guovormò le takuo, zak' na znamo ku na malo, ma pa te šuole an vse samo taljansk, tuo nas rovinava...

- Človek bi se moral vprašati, ali je veljavno tisto, kar se čuti doma, ali tisto, kar ga učijo v šoli.

- Ben ja, šikuro, ma sa mi druž si na muormo pomagát, nka-mor sloviensk...

- No, tisto je že res, ampak, ali bi radi pozabili to, kar vas je mama naučila?

- A ne, zaki? Sa j nimar dobró.
- Vaš materni jezik je torej slovenski?
- Ben ja ,tele je ta prvi, k smo se ga navadli... Tle par gaspuodi guovorim nimar kar sloviensk, maj teljansk... tle pijem par nje- mu dostkrat, pa govormo, potle pridem k ta družem, morem pa po taljansk.
- Kako govorite po hišah (gospa je namreč poštarica)?
- Po mojim.
- Ne po "mojim", po slovensko se reče!
- Ja, kaku bote guovoru? Če začnem taljansk po hišah, porečej, da sem ratala šuperbia.

V Benečijo rad zahajam, ker tu odkrivam del življenja, ki smo ga nekoč, čeravno ne v tako trdi obliki, **tudi** mi živeli. Slovenstvo v Benečiji je dostikrat skrito pod debelo plastjo stoletne ponižnosti. Iz nepreglednih globočin zemlje in iz človeka na njej se včasih prikaže na površje. Tudi na Beneškem so ljudje, ki jim slovenstvo ni samo odvržena stara obleka iz časov revščine, ampak zaklad, ki ga je treba obvarovati, narodna identiteta, ki je sposobna ži- veti v civilizirani državi.

Toda stoletno državno delovanje, ki si prizadeva za popolno asimilacijo enega dela slovenskega naroda, je pač neke vrste genocid. Kako naj drugače imenujem politični, gospodarski, kulturni in celo cerkveni pritisk na duše revnih delovnih ljudi. Pa tudi matični Slovenci bomo morali bolj skrbeti za beneške rojake. In jim vliti ponos nad njihovim lepim narečjem, saj njihovi mehki narečni izrazi kot na primer piskulince (trobentica), suzice (šmarnice), ticac (ptice), snuojka (sinoči) in na stotine drugih pričajo ne le o enakovrednosti beneške podobe slovenščine kot enega slovenskih dialektov, ampak zvenijo že kar pesniško. Njihova krajevna imena kot na primer Oblica, Sovodnje, Kozica, Trušnje, Lipa, Brdo, Praprotno pa bodo vedno pričala, da tod živi slovenski rod.

Pred cerkvijo v vasi Matajur stoji okoren kip Srca Jezusovega. S svojo groteskno pojavo ustvarja videz nekega čudnega neskladja z gorsko pokrajino. Ta veliki kip nima nobene umetniške vrednosti, a vendar mi je nadvse drag, ker tako živo govori njegov slovenski napis: KRISTUSOVO SRCE, USMILI SE NAS! Besede so kruto zaresne, brez liturgičnega ali pesniškega okrasja. Kristusov obraz, nerodno oblikovan, izraža predvsem trpljenje. Pogled mu blodi s te najvišje beneške vasi po dolinicah te siromašne in skoraj bi rekel - v propad obsojene slovenske deželice na zahodu. Je kot krik obupanega beneškega ljudstva proti nevidnemu genocidu.

Beneška Slovenija preživlja agonijo. Odločilna bodo prihodnja desetletja. Samo z našim sočutjem, z leposlovno in znanstveno publicistiko beneškim rojakom ne bomo bogvekako pomagali. Morali bomo zanje še kaj več žrtvovati, predvsem pa nenehno zahtevati od Italije, da jim da šole v materinem jeziku. Od tega bo odvisno, ali se bodo uresničili verzi GLEJTE ŽE SONCE ZAHAJA ali pa Izidorjeva pesem S STRANI MATAJURJA NEBO SE JASNI!

77